

УДК 504.4.054:631.84:631.6.02

В. А. Голян,

д. е. н., професор, заступник директора з науково-організаційної роботи, завідувач відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", м. Київ

О. В. Сакаль,

к. е. н., докторант, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", м. Київ

Н. А. Третяк,

к. е. н., молодший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", м. Київ

УПОРЯДКУВАННЯ ВОДООХОРОННИХ ЗОН ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА ОХОРОНИ ВОД ВІД ЗАБРУДНЕННЯ НІТРАТАМИ ІЗ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ДЖЕРЕЛ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ

V. Golyan,

Doctor of Science (Econ.), Professor, Deputy Director for scientific and organizational work, Head of the Department Economic Issues of Land and Forest Resources, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development National Academy of Sciences of Ukraine"

O. Sakal,

Candidate of Science (Econ.), Doctoral candidate, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development National Academy of Sciences of Ukraine"

N. Tretiak,

Candidate of Science (Econ.), Junior Researcher, Department Economic Issues of Land and Forest Resources, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development National Academy of Sciences of Ukraine"

ORGANIZE WATER PROTECTION ZONES AS AN IMPORTANT PRECONDITION FOR PROTECTION OF WATERS FROM POLLUTION BY NITRATES FROM AGRICULTURAL SOURCES: INSTITUTIONAL SUPPORT AND IDENTIFICATION

У статті розкриваються проблеми відтворення водно-ресурсного потенціалу в планетарному масштабі та наводиться досвід Англії щодо інституціоналізації систем охорони вод, побудованих на основі жорсткої регламентації зон запобігання забрудненню водних джерел. Аналізується динаміка надходження нітратів у моря та річки України зі зворотними водами, а також визначаються чинники зменшення надходжень таких азотовмісних речовин.

Наводяться нормативно-правові засади ідентифікації та режиму використання водоохоронних зон і прибережних захисних смуг та розкриваються окремі колізії між різними законодавчими актами щодо регламентації прав користування землями, наближеними до водотоків та замкнених водойм. Розглядаються проблеми виготовлення проєктів землеустрою щодо винесення в натуру прибережної захисної смуги, які призвели до низької частки відведення цих смуг відповідно до цільового призначення в їх загальній протяжності.

З метою підвищення дієвості заходів щодо охорони вод від забруднення нітратами із сільськогосподарських джерел шляхом належної ідентифікації і дотримання встановленого законодавством режиму використання водоохоронних зон пропонується відобразити на публічній кадастровій карті України уразливі зони попадання нітратів у водні об'єкти, визначити контролюючу інституцію, що здійснюватиме нагляд за дотриманням норм Директиви 91/676/ЄЕС, надавати фінансову допомогу на будівництво резервуарів для зберігання гною окремим категоріям сільськогосподарських виробників.

Problems of reproduction water-resource potential on a planetary scale are revealed in article and England experience concerning institutionalization systems of water protection, based on strict regulation zones pollution prevention water sources is presented. Trend in filing nitrates in sea and rivers of Ukraine with return waters is analyzed and the factors reducing the flow of nitrogen-containing substances are defined.

Regulatory and legal bases of identification and regime the use water protection zones and coastal protection strips is shown and separate collisions between different legislative acts concerning regulation of rights to use land which close to the watercourses and inland reservoirs are revealed. Problems of making land management projects concerning imposition of factual the coastal protection strips which led to a low proportion of allocation of these strips according to the general purpose of their total length are considered.

In order to improve effectiveness of measures to protect waters from pollution by nitrates from agricultural sources through proper identification and compliance established by legislation regime for the use water protection zones display nitrate vulnerable zones getting into water bodies on public cadastral map of Ukraine, and to define the controlling institution that will oversee the observance of norms Directive 91/676/EEC, and to provide financial assistance for the construction of manure storage reservoirs certain categories of farmers are proposed.

Ключові слова: водоохоронні зони, водні джерела, нітрати, сільськогосподарське виробництво, інституція, фінансова допомога.

Key words: water protection zones, water sources, nitrate, agricultural production, institution, financial assistance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Надмірне забруднення водних об'єктів різного роду шкідливими речовинами значною мірою зумовлене порушенням вимог щодо відведення прибережних захисних смуг водоохоронних зон. Водоохоронні зони не відведені відповідно до діючого законодавства, тому й здійснюється господарська діяльність майже до урізу води. Це стало наслідком нерегульованої забудови берегів водотоків та внутрішніх водойм, як правило, у 90-х роках минулого століття, а також сільськогосподарського використання земель, наближених до водних об'єктів. Порушення вимог щодо відведення водоохоронних зон створило передумови для масового попадання у водні об'єкти частини пестицидів та добрив, які використовуються для потреб сільськогосподарського виробництва.

Така ситуація надзвичайно ускладнює процес імплементації Директиви 91/676/ЄЕС стосовно охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, оскільки фізична наближеність сільськогосподарських угідь, відведених під ріллю, до водних об'єктів не створює належного субстрату поглинання та затримання азотовмісних речовин. Враховуючи масовість недотримання законодавства про відведення прибережних захисних смуг водоохоронних зон в переважній більшості регіонів України, що завдає і потенційно може завдати ще більшого збитку природним та штучним водних об'єктам, на порядку денному постало завдання — удосконалення системи ідентифікації водоохоронних зон у межах, передбачених відповідними нормативно-правовими актами, щоб упередити прояви

нерегульованої міграції азотовмісних сполук у водойми.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальні проблеми нормативно-правового та методичного забезпечення відведення прибережних захисних смуг водоохоронних зон розглядаються у працях багатьох українських вчених, але поза увагою залишаються теоретико-методологічні підходи до удосконалення ідентифікації даної частини земельного фонду у зв'язку з необхідністю імплементації цілого комплексу природоохоронних директив, що передбачено Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, в першу чергу Директиви 91/676/ЄЕС, яка спрямована на охорону вод від забруднення нітратами із сільськогосподарських джерел [2; 3; 5—7; 9; 11; 12; 19]. Саме імплементація останньої сьогодні є найбільш ускладненою з огляду на масовий характер сільськогосподарського виробництва на територіях, де повною мірою не забезпечено дотримання законодавства про відведення прибережних захисних смуг водоохоронних зон, та нерегульованість відносин між власниками та користувачами сільськогосподарських угідь.

ЦІЛІ СТАТТІ

Цілями публікації є оцінка основних трендів водокористування та охорони вод у планетарному масштабі, визначення тенденцій попадання зі зворотними водами нітратів в водотоки та моря України, розкриття найбільш злободенних проблем відведення прибережних захисних смуг водоохоронних зон на територіях здійснення сільськогосподарської діяльності через призму існуючого та ймовірного забруднення

водотоків та внутрішніх водойм шкідливими речовинами, зокрема азотомісними речовинами, виявлення колізій в теперішньому нормативно-правовому забезпеченні використання водоохоронних зон, оцінка можливостей використання передового іноземного досвіду щодо регулювання процесів встановлення меж водоохоронних зон, обґрунтування перспективних напрямів удосконалення ідентифікації відведення прибережних смуг водоохоронних зон як дієвого чинника виконання вимог директиви 91/676/ЄЕС стосовно охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світова спільнота через прийняття природоохоронних конвенцій, двосторонніх угод між країнами, формування систем стимулювання ощадливого природокористування намагається зберегти і примножити водні ресурси планети, оскільки останні виступають запорукою не лише задоволення потреб питного водопостачання та потреб господарського комплексу, а все більше стають детермінуючим нарощення обсягів виробництва продовольства чинником у зв'язку з обмеженістю родючих сільськогосподарських угідь в сприятливих для ведення землеробства умовах. У зв'язку з цим виникають нові способи зрошення на територіях з посушливим кліматом, впроваджуються мало-водні технології та оборотні системи водопостачання, формуються інтегровані системи управління природними ресурсами, при яких відтворення водно-ресурсного потенціалу на пряму пов'язане з екологізацією використання та нарощенням інших видів ресурсів, зокрема лісових.

Незважаючи на значні фінансові затрати країн із соціально орієнтованою ринковою економікою в напрямі реалізації проектів екологічного реінжинірингу водних і водогосподарських об'єктів, в окремих частинах світу проблеми відтворення водно-ресурсного потенціалу та раціонального водокористування ще більше ускладнилися. У зведеній доповіді ФАО говориться, що все гостріше відчувається нестача води, збільшується засолення і забруднення водотоків і водоймів, а також деградація водних екосистем. Скорочуються розміри великих озер і внутрішніх морів, половина водно-болотних угідь Європи і Північної Америки завершили своє існування. У водосховища попадають стічні води із ґрунтів, що піддаються ерозії, що знижує обсяги виробництва гідроенергії та во-

допостачання. Ведеться інтенсивне використання ґрунтових вод і водоносні горизонти в деяких прибережних районах все більше й більше забруднюються та засолюються.

Інститути, які займаються питаннями земельних і водних ресурсів, не встигають реагувати на все зростаючу інтенсивність господарського використання річкових басейнів, збільшення взаємозв'язку між земельними і водними ресурсами, а також на зростання конкуренції за їх використання. Необхідні більш адаптивні й гнучкі механізми, які дозволяють ефективно вирішувати проблему нестачі природних ресурсів і збереження ринкового потенціалу.

Тим не менше, в деяких районах застосування більш сучасних технологій, методів і правил управління дозволило зупинити і повернути у зворотний бік негативні тенденції і, таким чином, виявити можливості застосування моделей сталого інтенсивного використання ресурсів [18]. Враховуючи підвищення значення водних ресурсів для забезпечення потреб населення планети у продовольстві та максимально можливе залучення земель у продуктивний сільськогосподарський оборот, особливо тих, які наближені до водойм, у країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою активно застосовуються методи та способи упередження негативного впливу господарської діяльності, в тому числі сільськогосподарського виробництва, на водойми. Репрезентативною країною, з огляду на формування систем мінімізації впливу шкідливих речовин із сільськогосподарських та інших джерел на водні об'єкти, є Англія.

В Англії зони охорони питної води — це визначені території, на яких використання певних речовин повинно контролюватися з метою запобігання забруднення водних джерел, які використовуються для постачання питної води відповідно до положень Водної Директиви щодо охоронюваних природних територій питної води (Drinking Water Protected Areas). При необхідності "сиру" воду обробляють з метою очищення і відповідності стандартам питної води.

Захисні зони визначають для будь-яких джерел "сирої" води (поверхневих, підземних), яким загрожує забруднення, зумовлене певним видом землекористування, забезпечуючи мінімізацію потреби у додатковій обробці води, призначеної для споживання.

Зони охорони питної води — це водозбірні площі, які впливають на споживчу якість питної води, знижуючи ризик невдач політики (за-

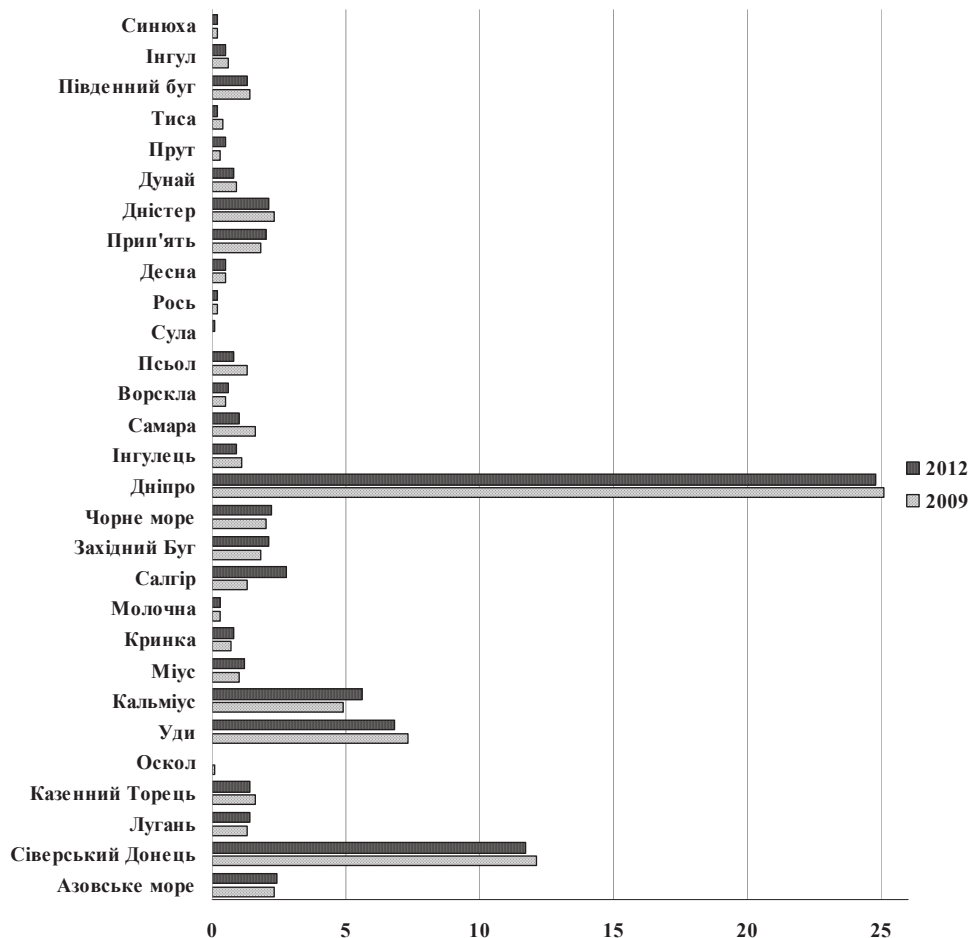

Рис. 1. Надходження нітратів у моря та річки зі зворотними водами, тис. т

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

ходів) захисту питної води. Такі зони не встановлені законом, це спільна ініціатива Агентства з навколишнього середовища Англії і водних компаній. У зонах охорони питної води заходи щодо боротьби із забрудненням води забезпечують уникнення додаткової обробки води водними компаніями. Зазначені зони є одним з основних інструментів Водної Рамкової Директиви для постачання питної води.

Якість питної води, яка постачається споживачам водними компаніями в Англії та Уельсі, жорстко регламентована законодавчими нормами і контролюється Інспекцією з питної води. Тільки у випадку виникнення нових ризиків, створюються додаткові зони. Для публічного доступу функціонує карта зон охорони питної води, яка містить такі атрибути, зокрема номер зони; перелік речовин щодо яких існує ризик потрапляння у питну воду; контактні дані відповідальних у зоні.

Уразливі до нітратного забруднення зони — території, які піддаються ризику сільськогосподарського забруднення нітратами. Вони включають в себе близько 58 % земель в Англії.

Місцевий уряд у результаті опитування 2015 року, проведеного в рамках консультацій за проектом оновлення Планів управління річковими басейнами "Вода для життя та існування", пропонує посилення заходів щодо насадження захисних лісових смуг на територіях, уразливих до нітратного забруднення. Респонденти-громадяни зазначили, що традиційні дифузні заходи попередження забруднення вод, як правило, слабкі, добровільні інструменти управління вразливими територіями неможливі. Існує потреба у суворішому контролі за дотримання правил і більш досконалії політиці для узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін — громадськості, неурядових організацій, центрального і місцевого уряду. Суворіший контроль можна забезпечити шляхом створення сільськогосподарських буферних смуг [1].

Інституціональна архітектура водогосподарського комплексу України неспроможна забезпечити виконання навіть критично необхідного комплексу заходів, щоб хоча б частково забезпечити апроксимацію вітчизняної системи охорони вод від забруднення, в тому числі

й сільськогосподарського, до аналогічної системи Англії. На жаль, у нашій країні сьогодні функціонує гіперцентралізована система управління земельними і водними ресурсами, яка відзначається доволі низьким рівнем адаптивності до умов, коли необхідно буде прискореними темпами формувати систему моніторингу виконання вимог природних та природоохоронних директив, які є складовою частиною Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. За таких умов забезпечити документальну та реальну імплементацію природоохоронних директив, зокрема Директиви 91/676/ЄЕС стосовно охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами із сільськогосподарських джерел, буде надзвичайно проблематично з огляду на високий рівень дисперсності розміщення потенційних забруднювачів води азотовмісними сполуками.

В Україні позитивна динаміка (скорочення) надходжень нітратів у річки та моря забезпечувалася не підвищенням ефективності реалізації водоохоронних заходів, а згортанням ділової активності та господарської діяльності, зокрема у виробництвах, де технологічний процес передбачає використання азотовмісних сполук. Якщо проаналізувати надходження нітратів у моря та річки зі зворотними водами у 2012 році порівняно з 2009 роком, то у більшості випадків спостерігається зменшення скидів даних шкідливих речовин (рис. 1).

Виняток становлять Чорне та Азовське моря, ріки Прут, Прип'ять, Ворскла, Західний Буг, Салгир, Міус та Кальміус. Зменшення надходження нітратів у більшість водотоків зумовлено не якісним покращенням систем захисту водних об'єктів від попадання шкідливих речовин, а стагнаційними процесами у господарському комплексі країни у зв'язку з деструктивним впливом світової фінансової кризи на українську економіку, що призвело до скорочення використання азотовмісних речовин у відтворювальному процесі.

У переважній більшості випадків причиною надмірного попадання азотистих сполук у водотоки та внутрішні водойми, які знаходяться поблизу місць ведення сільськогосподарського виробництва, є незадовільна ситуація щодо фактичного стану прибережних захисних смуг водоохоронних зон у зв'язку з недотриманням базових положень вітчизняного законодавства про встановлення меж таких зон відповідно до категорії водного об'єкта.

З метою захисту водних об'єктів від забруднення, засмічення, збереження їх водності та запобігання руйнування берегів річок, струм-

ків, каналів, ставків та озер встановлені водоохоронні зони, прибережні захисні смуги та смуги відведення. Режим господарської діяльності яких регламентується Земельним кодексом України (Глава 12, статті 58—64) [14], Водним кодексом України (Глава 18, статті 85—93) [10] та постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486 "Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них" [17].

У межі водоохоронних зон водних об'єктів входять заплава річки, перша надзаплавна тераса, бровки і круті схили берегів, а також прилеглі балки та яри. Внутрішня межа водоохоронної зони збігається з мінімальним рівнем води у водному об'єкті. Їх зовнішня межа, як правило, прив'язується до наявних контурів сільськогосподарських угідь, шляхів, лісосмуг, меж заправ, бровок схилів, балок та ярів і визначається найбільш віддаленою від водного об'єкту лінією: затоплення при максимальному повеневому рівні води, що повторюється один раз на десять років; берегоруйнування; тимчасового та постійного підтоплення земель; ерозійної активності; берегових схилів і сильноеродованих земель.

Зовнішня межа водоохоронної зони на землях сільських населених пунктів, землях сільськогосподарського призначення, лісгосподарського призначення та землях інших категорій визначається з урахуванням: зони санітарної охорони джерел питного водопостачання; розрахункової зони переробки берегів; лісових насаджень, що найбільшою мірою сприяють охороні вод із зовнішньою межею не менш як 1000 м від урізу меженного рівня води; усіх земель відводу на існуючих меліоративних системах, але не менш як 200 м від бровки каналів і дамб. На території водоохоронної зони забороняється: використання стійких та сильнодіючих пестицидів; розміщення кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації; скидання неочищених стічних вод, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо).

У межах водоохоронних зон виділяються землі прибережних захисних смуг та смуги відведення з особливим режимом їх використання відповідно до статей 60—63 Земельного кодексу України [14] та статей 88—91 Водного кодексу України [10]. Прибережні захисні смуги встановлюються по берегах річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною: а) для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менш як 3 га

— 25 метрів; б) для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 га — 50 метрів; в) для великих річок, водосховищ на них та озер — 100 метрів. При крутизні схилів більше 3° мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється.

Встановлюються прибережні захисні смуги з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності, оскільки ця зона є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності. У прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється: 1) розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво; 2) зберігання та застосування пестицидів і добрив; 3) влаштування літніх таборів для худоби; 4) будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, навігаційного призначення, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів; 5) миття та обслуговування транспортних засобів і техніки; 6) влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо.

Об'єкти, що знаходяться у прибережній захисній смузі, можуть експлуатуватись, якщо при цьому не порушується її режим. Не придатні для експлуатації споруди, а також ті, що не відповідають встановленим режимам господарювання, підлягають винесенню з прибережних захисних смуг. Смуги відведення встановлюються для потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування магістральних, міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних споруд, а також водойм і гребель на річках.

Значною проблемою є те, що існують численні колізії між Земельним та Водним кодексами. Проблема полягає в тому, що певні території де-факто будучи землями водного фонду, де-юре не мають відповідного статусу. За даними державного земельного кадастру за станом на 1 січня 2010 року загальна площа земель водного фонду становить 3402,6 тис. га, з них: води (території, що покриті поверхневими водами — 2423,2 тис. га, або 71,2%), відкриті заболочені землі — 979,4 тис. га, або 28,8% земель водного фонду. Тобто державним земельним кадастром до загальної площі земель водного фонду віднесено лише землі під водою та землі під відкритими болотами. Земельний кадастр не містить інформації про прибережні

захисні смуги вздовж морів, річок та навколо водойм, повененебезпечні заплавні землі, водоохоронні зони, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів, зони санітарної охорони, які згідно з Водним кодексом України віднесено до земель водного фонду [4].

Деснянська заплава в межах Київської області (і великою мірою Чернігівської) поділена на тисячі паїв через відсутність нормативних актів, що передбачали б охорону заплави річок загалом, і невиконання норм Водного кодексу України, який зобов'язує охороняти хоча б так звані прибережні захисні смуги, ширина яких залежить від величини річки чи озера і коливається від 25 до 100 метрів [15].

Як свідчить практика, у вітчизняній системі регулювання процесів перерозподілу земель водного фонду досі не забезпечено навіть критично необхідного набору запобіжних заходів, які упереджували б прецеденти продажу ледь не всієї захисної смуги окремих річок та прояви розпаювання річкових островів (повністю розпайовано найбільший річковий острів України Любичів).

Численні прояви незаконної забудови прибережних смуг створюють передумови для забруднення природних водотоків і техногенного підтоплення населених пунктів, що вимагає введення мораторію на проведення будівельних робіт і продаж уже розпайованих земель у водоохоронних зонах, скасування рішень, які призвели до землевідведення таких ділянок.

Набула поширення практика, коли органи місцевого самоврядування, прикриваючись браком коштів, не вживають заходів до встановлення на місцевості меж водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, приймають непрозорі рішення та укладають необґрунтовані угоди про інвестиційну діяльність.

Однією з причин масової забудови прибережних захисних смуг та водоохоронних зон є ускладнена процедура їх встановлення. Тому пропонується законодавчо закріпити можливість їх встановлення без розроблення проєктів землеустрою, які є непідйомними для багатьох підприємницьких структур та органів місцевого самоврядування. Мінімальна вартість виготовлення проєкту землеустрою щодо винесення в природу прибереженої захисної смуги одного гектара земель водного фонду становить майже 5 тис. грн. Враховуючи, що площа прибережних захисних смуг — більше 1 млн 250 тис. га, лише для розробки проєктної документації потрібно знайти понад 5 млрд грн. У державному бюджеті України для цього коштів немає [8].

Не набули масового характеру факти спрямування коштів місцевими радами на реальне встановлення прибережних захисних смуг, тим самим обмежуючи свої права на безкарну і цілком "законну" прихватизацію земель, від особливого статусу яких залежить стан річок та без перебільшення майбутнє народу і країни.

У Житомирській області, територією якої протікає вісім середніх річок загальною протяжністю 999,6 км та 2 814 малих сумарною довжиною 8 188 км, мінімальна площа прибережних захисних смуг — 41 тис. га. Реально відведено лише 6,8 тис. га, що є далеким від потреби. Розробка переважної більшості проектів оплачена орендарями численних ставків, де є потреба в дотриманні особливого режиму господарювання на берегах водних об'єктів [8].

Законодавством України передбачено обмеження прав власників земельних ділянок і землекористувачів щодо господарської діяльності, зокрема вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ та інших водойм, де встановлюються водоохоронні зони та прибережні захисні смуги, зовнішня межа яких відповідно до статті 87 Водного кодексу України визначається за спеціально розробленими проектами. Метою яких є захист водних об'єктів від забруднення, засмічення, збереження їх водності та запобігання руйнування берегів річок, струмків, каналів, ставків.

Відповідно до статті 111 Земельного кодексу України відомості про обмеження у використанні земель зазначаються у схемах землеустрою і техніко-економічних обґрунтуваннях використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць, проектах землеустрою щодо організації і встановлення меж водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів, проектах землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь, проектах землеустрою щодо відведення земельних ділянок, технічній документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості). Відомості про такі обмеження вносяться до Державного земельного кадастру.

Відповідно до статті 87 Водного кодексу України контроль за створенням водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також за дотриманням режиму використання їх територій здійснюється виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад і центральним органом виконавчої влади, що реалізує держав-

ну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Крім того, виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад зобов'язані доводити до відома населення, всіх заінтересованих організацій рішення щодо меж водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також водоохоронного режиму, який діє на цих територіях (стаття 87 Водного кодексу України).

Відповідно до Переліку територіальних зон (груп об'єктів Державного земельного кадастру) Додаток 2 постанови Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2012 р. № 1051 "Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру" [16] водоохоронні зони (код 011) та прибережні захисні смуги (код 012) відносяться до територіальних обмежень і повинні обліковуватися у Державному земельному кадастрі. Тільки після їх державної реєстрації вони набувають юридичного статусу і можуть бути в подальшому встановлені на земельних ділянках фізичних та юридичних осіб.

На наш погляд, абзац 2 пункту 5 постанови Кабінету Міністрів України від 8 травня 1996 р. № 486 "Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них", потребує корекції, тому що Проекти цих зон не можуть розроблятися на замовлення фізичних та юридичних осіб, оскільки вони мають бути вже встановлені на місцевості та надаватися власнику земельної ділянки і землевласнику із встановленими обмеженнями та як вже зазначалося вище доводиться до їх відома.

Це також підтверджується статтею 14 Закону України "Про державний земельний кадастр" [13], де до Державного земельного кадастру включаються такі відомості про обмеження у використанні земель: вид; опис меж; площа; зміст обмеження; опис режимоутворюючого об'єкта — контури, назви та характеристики, що обумовлюють встановлення обмежень (за наявності такого об'єкта); інформація про документи, на підставі яких встановлено обмеження у використанні земель.

Відзначимо, що на сьогодні не ведеться облік встановлених водоохоронних зон та прибережних захисних смуг, що ускладнює внесення цих обмежень до Державного земельного кадастру та виконання своїх зобов'язань власників земельних ділянок і землекористувачів щодо земельних ділянок на яких є обмеження. Це в свою чергу не дозволяє повною мірою за-

безпечити реалізацію Директиви 91/676/ЄЕС стосовно охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел.

Земельні ділянки, які входять до складу водоохоронних зон, прибережних смуг та зон, які мають вплив на забруднення вод, у власників земельних ділянок, землекористувачів і орендарів не вилучаються, однак у їх межах вводиться особливий режим їх використання, що обмежує або забороняє ті види діяльності, які несумісні з цілями встановленими цими зонами.

Тому, першочерговим завданням при розробці конкретних заходів щодо охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, є врахування і встановлення обмежень у використанні земель сільськогосподарського призначення, що є ефективним механізмом регулювання земельних відносин і без яких важко або неможливо поєднати інтереси власників землі, земельних часток (паїв) з суспільними інтересами. При встановленні обмежень у використанні земель, які формуються в процесі землеустрою, повинна обов'язково міститися така інформація:

- графічне відображення місця розташування водоохоронних зон, прибережних смуг та зон, які мають вплив на забруднення вод;
- реєстр (перелік) таких об'єктів і зон;
- експлікацію земель водоохоронних зон, прибережних смуг та зон, які впливають на забруднення вод;
- зміст прав з обмеженого використання земель;
- пропозиції щодо організації, використання й охорони таких земель у межах водоохоронних зон, прибережних смуг та зон, які мають вплив на забруднення вод.

З урахуванням даної інформації та аналізу повинні здійснюватися наступні дії щодо охорони вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, а саме: відповідні агроекологічні та агролісомеліоративні заходи, інтегровані рослинницькі та тваринницькі заходи, підбір традиційних системи землеробства тощо.

Відповідно до норм статті 5 Директиви 91/676/ЄЕС у частині розроблення програми робіт з метою зменшення забруднення води, спричиненого чи викликаного нітратами з сільськогосподарських джерел та запобігання такому забрудненню в майбутньому, що мають бути здійснені на визначених уразливих зонах, пропонуємо в Україні для фермерських господарств, яким може надаватися поворот-

на допомога Українським державним фондом підтримки фермерських господарств, доповнити положення щодо фінансової допомоги строком до п'яти років на будівництво резервуарів для зберігання гною, включаючи заходи для запобігання забрудненню води від стоку чи фільтрації в ґрунті та поверхневі води рідин, які містять гній, та стічних вод від зберігання рослинних матеріалів, наприклад, силосу.

Згідно із вимогами Директиви 91/676/ЄЕС щодо ідентифікації вод, яким завдано шкоди від забруднення, та вод, яким забруднення може завдати шкоди, якщо не буде вжито заходів, спрямованих на виконання вимог Директиви згідно із встановленими критеріями, необхідно визначити уразливі зони та прийняти і впровадити програми робіт, спрямовані на зменшення забруднення води сполуками азоту в уразливих зонах. Ці зони варто відображати на публічній кадастровій карті України. На кадастрову карту доцільно накласти інформацію про визначені уразливі зони, а також водоохоронні зони та прибережні захисні смуги.

Існує також потреба у визначенні контролюючої інституції, що здійснюватиме нагляд за дотриманням норм Директиви 91/676/ЄЕС у частині дотримання землевласниками і землекористувачами:

1. Періодів, в які внесення в ґрунт певних типів добрив заборонено.
2. Об'ємів резервуарів для зберігання гною.
3. Обмеження внесення в ґрунт добрив, яке відповідає кращим методам ведення сільськогосподарських робіт та враховує характеристики конкретної уразливої зони, зокрема: характеристики, тип та нахил ґрунту; кліматичні умови, кількість атмосферних опадів та зрошення; землекористування та методи ведення сільськогосподарських робіт, включаючи системи сівозмін.

Така функція може бути покладена на Державну екологічну інспекцію (після її відновлення) або Державну інспекцію сільського господарства України.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Незважаючи на скорочення обсягів потрапляння нітратів у більшість великих річок, проблема обмеження скидів азотистих сполук у водотоки та замкнуті водойми надзвичайно актуалізувалася у зв'язку з необхідністю імплементації Директиви 91/676/ЄЕС, яка спрямована на охорону вод від забруднення нітратами із сільськогосподарських джерел. Пробле-

ма вчасної імплементації даної директиви значною мірою зумовлена відсутністю ефективної системи ідентифікації прибережних смуг та водоохоронних зон, що не дозволяє сформувати територіальні бар'єри попаданню азотистих речовин у водойми, а також несформованістю інституціонального забезпечення відведення територій, які знаходяться навколо природних та штучних водних об'єктів.

Однією з причин забруднення водотоків та замкнених водойм, наближених до місць здійснення сільськогосподарського виробництва та розміщення тваринницьких комплексів, є колізії між різними законодавчими і нормативними актами, які регулюють режим використання прибережних захисних смуг та водоохоронних зон, а також відсутність мотивації в органів місцевого самоврядування щодо відведення в натурі перерахованих зон для створення територіальних бар'єрів попаданню азотистих сполук у водні об'єкти.

Для підвищення дієвості впливу процесів ідентифікації прибережних захисних смуг та водоохоронних зон на обмеження попадання нітратів у водні об'єкти варто ідентифікувати уразливі зони, які нанести на публічну кадастрову карту разом з прибережними захисними смугами та водоохоронними зонами. Необхідно визначити контролюючу інституцію, яка буде здійснювати нагляд за імплементацією Директиви 91/676/ЄЕС на основі контролю за дотриманням періодів, в які внесення в ґрунт певних типів добрив заборонено; гранично допустимих об'ємів резервуарів для зберігання гною; норм внесення в ґрунт азотних та азотовмісних добрив, які відповідають кращим методам ведення сільськогосподарських робіт і враховують характеристики конкретної уразливої зони.

Література:

1. Environment Agency. Water for life and livelihoods: summary response document / Environment Agency, 2014. — 103 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gov.uk/government/consultations/update-to-the-draft-river-basin-management-plans>
2. Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки: кол. монограф. / [О.В. Шубравська, Л.В. Молдован, Б.Й. Пасхавер та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогноз. НАН України". — К., 2014. — 456 с.
3. Андрощук І.І. Раціоналізація водокористування як стратегічний вектор розвитку на-

ціонального господарства: економічні та інституціональні передумови / І.І. Андрощук // Агросвіт. — 2012. — № 11. — С. 33—37.

4. Антіпова А. Небезпечна унікальність / А. Антіпова // Голос України. — 2012. — № 120. — С. 21.

5. Боголюбов В.М. Захист відкритих водойм від забруднення поверхневими стічними водами з сільськогосподарських територій / В.М. Боголюбов, І.В. Юхимчук, М.С. Мальований // Ринок інсталяції. — 2010. — № 11. — С. 33—38.

6. Будзяк В.М. Несільськогосподарське землекористування: проблеми та пріоритети: монографія / НУБіП України. — К., 2013. — 396 с.

7. Бусел Р. Упровадження сучасних форм орендного водокористування: напрями інституціонального та методологічного забезпечення / Р. Бусел // Економіст. — 2013. — № 12. — С. 67—69.

8. Вертіль О. Як не потонути в дефіциті / О. Вертіль // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 227. — С. 7.

9. Вишневський В. Землі водного фонду та проблеми їхнього використання / В. Вишневський, А. Сакевич, І. Стрелець // Водне господарство України. — 2011. — № 2. — С. 47—49.

10. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР; редакція від 01.01.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%-D1%80/print1433742917072196>

11. Гураль Л.М. Економіко-екологічні проблеми використання водно-болотних ландшафтів / Л.М. Гураль // Вісник Сумського національного аграрного університету: наук-метод. журнал. — 2001. — Вип. 3—4. — С. 201—204. — (Серія "Економіка та менеджмент").

12. Гущик С. Здавати в оренду водойми без землі під ними та прибережних захисних смуг — недопустимо / С. Гущик // Землевпорядний вісник. — 2008. — № 4. — С. 22.

13. Закон України "Про державний земельний кадастр" від 07.07.2011 № 3613 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>

14. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768; редакція від 01.07.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

15. Особова О. Хто не витримує перевірки власністю // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 77. — С. 7.

16. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру" від 17.10.2012 № 1051 [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-п>

17. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них" від 8 травня 1996 р. № 486 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/486-96-п>

18. Состояние мировых земельных и водных ресурсов для производства продовольствия и ведения сельского хозяйства. Управление системами, находящимися под угрозой / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций. — Рим: ФАО, 2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.fao.org/docrep/018/i1688r/i1688r00.htm>

19. Трегобчук В. Водогосподарсько-екологічні проблеми і шляхи їх комплексного розв'язання / В. Трегобчук, М. Хвесик // Економіка України. — 1997. — № 1. — С. 32—42.

References:

1. Environment Agency (2014), Water for life and livelihoods: summary response document, available at <https://www.gov.uk/government/consultations/update-to-the-draft-river-basin-management-plans> (Accessed 5 Nov 2015).

2. Shubravs'ka, O.V. Moldovan, L.V. Paskhaver, B.J. et al. (2014), Ahroprodovol'chij rozvytok Ukrainy v konteksti zabezpechennia prodovol'choi bezpeky [Agro-food development of Ukraine in the context of food security], NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine.

3. Androschuk, I.I. (2012), "Rationalization of water use as a strategic vector of development the national economy: economic and institutional preconditions", *Agrosvit*, vol. 11, pp. 33—37.

4. Antipova, A. (2012), "Dangerous uniqueness", *Holos Ukrainy*, vol. 120, p. 21.

5. Boholiubov, V.M. Yukhymchuk, I.V. and Mal'ovanyj, M.S. (2010), "Protection of open water bodies against pollution surface waste water from agricultural areas", *Rynok instaliatsii*, vol. 11, pp. 33—38.

6. Budziak, V.M. (2013), *Nesil's'kohospodars'ke zemlekorystuvannia: problemy ta priorityty* [Non-agricultural land use: problems and priorities], NUBiP Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

7. Busel, R. (2013), "Implementation of modern forms of rental water use: directions of institutional and methodological support", *Ukrainian Journal Economist*, vol. 12, pp. 67—69.

8. Vertil', O. (2011), "How not to drown in the deficit", *Uriadovyj kur'ier*, vol. 227, p. 7.

9. Vyshnevs'kyj, V. Sakevych, A. and Strelets', I. (2011), "Land of water fund and problems of their use", *Vodne hospodarstvo Ukrainy*, vol. 2, pp. 47—49.

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), "Water Code of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%-D1%80/print1433742917072196> (Accessed 3 Nov 2015).

11. Hural', L.M. (2001), "Economic and environmental problems using wetland landscapes", *Visnyk Sums'kooho natsional'noho ahrarnoho universytetu*, vol. 3—4, pp. 201—204.

12. Huschuk, S. (2008), "Lease of land for reservoirs without them and the coastal protection strips — inadmissible", *Zemlevporiadnyj visnyk*, vol. 4, p. 22.

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On State land cadastre", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> (Accessed 3 Nov 2015).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (Accessed 3 Nov 2015).

15. Osobova, O. (2011), "Who does not maintain examination by property", *Uriadovyj kur'ier*, vol. 77, p. 7.

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2012), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the procedure of doing The State land cadastre"", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-п> (Accessed 3 Nov 2015).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (1996), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approving the procedure of determining the size and boundaries of water protection zones and regime of business activities in them"", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/486-96-п> (Accessed 3 Nov 2015).

18. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2012), "The State of the World's Land and Water Resources for food and agriculture — Managing systems at risk", *Sostojanie mirovyh zemel'nyh i vodnyh resursov dlja proizvodstva prodovol'stvija i vedenija sel'skogo hozjajstva. Upravlenie sistemami, nahodjashimisja pod ugrozoi*, available at: <http://www.fao.org/docrep/018/i1688r/i1688r00.htm> (Accessed 3 Nov 2015).

19. Trehobchuk, V. and Khvesyk, M. (1997), "Water management and environmental problems and ways of their complex solving", *Economy of Ukraine*, vol. 1, pp. 32—42.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2015 р.